

*ЛУК'ЯНЕНКО О. В., кандидат історичних наук, докторант
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка*

ТЕОРЕТИЧНІ РОЗВІДКИ З ОБРАХУВАННЯ КОЕФІЦІЄНТУ ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗАМКНЕНОЇ ГРУПИ

Середина ХХ століття, насправді, доволі нагадувала стан політики сучасної України. Як і нині, тоді державницька сфера поступово ставала старішою у прямому і переносному смислі слова [1]. З-поміж «традиційного» покоління партійців та молодих радянських громадян, що отримали змогу відчутти «свіжий вітер» десталінізації, спостерігався процес часом болісної переоцінки минулих ідеалів. Особливо ж великих змін зазнавали символи політиків, що уособлювали владу в СРСР протягом довгих десятиліть. У ході «іконоборства», оголошеного у роки відлиги, у широких мас сформувалась така політична свідомість, про яку не могло бути і мови у недалеких роки сталінського правління. Однак, чи відповідали внутрішня сутність цих змін їхній зовнішній революційності? Чи дійсно образи державників, сформовані за 11 років після Сталіна, кардинально різнилися від тих, що країна мала до березня 1953 року?

Аби відповідь на ці питання стала можливою, ми вирішили розробити методіку обрахунку коефіцієнту зміни свідомості окремо взятої групи упродовж конкретного періоду часу. Для цього були залучені методичні та теоретичні досягнення історії, політології, соціології, психології та теорії комунікацій. У ході розробки моделі обрахунку, нам довелося стикнутися з браком дефініцій. Тому, як і годиться у таких випадках, коли, за влучним висловом Пітера Берка, «історики вступають на незнані раніше терени» [2], ми вдалися до конструювання власної бази понять, що можуть якомога повніше охарактеризувати ті явища, описувати які ми взяли у нашій роботі.

Методи анкетування і дослідження суспільної думки за допомогою соціологічних та статистичних методів не нові. Як і не нова спроба класифікувати типи свідомості та типи поведінки, що таким чином виділялись дослідниками. Одним з граних зразків цього може слугувати дослідження Вільми Галубіцкайте [3]. Проте, наше дослідження показало, що свідомість може поділятися не лише на свідомість прихильників, та свідомість опозиції, які виділила пані Вільма свого часу. Запропонована методіка дозволить вирахувати відсотковий показник зміни політичної свідомості населення порівняно з вихідним рівнем. Наперед зауважимо, що, на нашу думку, її можливо застосовувати у аналізі доволі обмеженого історичного проміжку: з 1870 максимум по початок 1990-тих років. Нижня межа визначена кардинальною зміною у політико-економічному розвитку Європи та

світу. Це доба утвердження нових держав на світовій арені, це час завоювання мас ідеями нового паневропеїзму, пангерманізму, панславізму, глобальними ідеями комунізму та наново реанімованого соціалізму. Це період початку соціально-політичних експериментів: від перших спроб «залізом та кров'ю» об'єднувати часом необ'єднуване, до апробації «управлінських методів» Дахау та «ГУЛАГу». Верхня межа використання формули обрахунку визначена серединою 1990-х років не випадково. З початком 1990-х років і посиленням нової хвилі глобалізації Земля стає світом користувачів всесвітньої комп'ютерної мережі. Потік інформації поступово виходить з-під контролю (іноді це робиться навмисне), тому його роль та місце у процесі формування суспільної свідомості змінюється [4]. З одного боку інформація, стаючи загальнодоступною, перетворюється на один з провідних факторів зміни, коли читач має можливість відбирати («фільтрувати») пропонований йому варіант світорозуміння. З іншого, великий обсяг інформації знецінює її, перетворюючи на фоновий матеріал, на який звертається все менше уваги у процесі вироблення власного погляду на речі. Запропонована нами формула має наступний вигляд:

$$CC = \frac{CC_1}{CC_0} \times 100$$

Де: CC – «consciousness change coefficient», коефіцієнт зміни свідомості; CC_1 – «studied consciousness characteristics», досліджувані характеристики свідомості; CC_0 – «initial consciousness characteristics», вихідні характеристики свідомості.

Зауважимо, що в кінці дослідження коефіцієнт зміни свідомості (CC) ми отримуємо у відсотковому показникові. Так, гранично допустимим є показник у 50 %. Якщо коефіцієнт становить більше, ніж 50 %, ми маємо всі підстави говорити про революційність змін. В іншому випадку – про поступальність, поміркованість. Іноді навіть про певну половинчастість результатів, недосягнення цілей, що ставилися основоположниками реформ. Інший показник – CC_0 – вихідні характеристики свідомості, є константою та дорівнює 60. Це число – максимальне значення, яке можливе для коефіцієнту досліджуваної свідомості. Наприклад, у дослідженні зміни ставлення до Л. П. Берія вихідними характеристиками свідомості освітян був комплекс поглядів на політика як на «сталінського лицаря честі», сформований упродовж останніх трьох років перебування Сталіна при владі.

Наступний показник – CC_1 – досліджувані характеристики свідомості, і є тією складовою, від якої в основному залежить визначення коефіцієнту зміни. Це варіативна складова. Згідно наших досліджень та з урахуванням теоретичних розробок історика Світлани Мінц [5], серед основних елементів цього компоненту формули, варто розуміти «Позицію влади» (Lp – legislative position – тотожний

керівній підсистемі С. Мінц), «Поведінку мас» (Ma – mass activity – тотожний синтезу поведінкової та емоційної підсистем С. Мінц) та «Діяльність ЗМІ» (Mm – mass media) – тотожний синтезу когнітивної та емоційної підсистем С. Мінц).

Виділяючи їх як складові формування політичної свідомості конкретно взятої групи у конкретно означений історичний період (чи інший проміжок часу), ми трималися переконання про вирішальну роль у цьому процесі фактору інтенсивності комунікацій та обміну інформацією між суб'єктами системи, що визначалися Е. Дюркгеймом у якості «оральної щільності» як неодмінні фактори характеристики суспільства [6]. Виділені нами три компоненти здійснюють постійний обмін інформацією один з одним. У цих «відносинах взаємовпливу» засоби масової інформації відіграють роль як суб'єкта (медіатора та своєрідного «гіпнотизера»), так і об'єкта впливу. Органи влади фактично є джерелом поточних змін політичної свідомості, однак, за певних обставин подібна «піраміда» дуже легко стає з ніг на голову, і маси перетворюються на ініціаторів змін, які влада (якщо вона діє мудро), скоріш за все, очолить, аніж стане притискувати. Бо, як свідчать наші дослідження, ця модель формування свідомості дає найбільші результати лише у взаємопогодженій співпраці [7].

Педагогічний колектив інституту Полтави підходить якомога краще для цього дослідження. Група доволі замкнена (M), яка оновлюється лише частково за рахунок нових абітурієнтів та невеликої долі переведених викладачів. Часовий проміжок гарно забезпечений документально як офіційними документами, так і продуктами творчості освітян. У архівах збереглися документи центральних органів влади (L), оброблені працівниками вишу: їхні позначки та коментарі у визначенні зміни світогляду важать більше, аніж зібрання усіх директив у центральних архівосховищах, бо ілюструють «живий процес» фільтрації подій. До того ж, уповні збереглася періодична преса області (M_1), у якій друкувались педагоги та студенти та яку використовували у щоденній пропагандистській та навчальній роботі.

Розуміючи значущість кожного описаного вище компоненту у процесі формування політичної свідомості, загальну формулу для досліджуваної характеристики свідомості можемо представити як наступну: $CC_1 = Lp + Ma + Mm$.

Виходячи з цього, запишемо вихідну формулу розрахунку наступним чином: $CC = \frac{Lp+Ma+Mm}{CC_0} \times 100\%$

Неоднорідність суспільної свідомості та джерел її зміни підштовхує до градації кожного з нових компонентів формули. Вважаємо за доцільне поділити на наступні підкомпоненти: утвердження нового порядку (Lp_1, Ma_1, Mm_1), критика старого порядку

(Lv_2, Ma_2, Mm_2) , критика нового (Lv_3, Ma_3, Mm_3) , підтримка старого (Ma_4, Mm_4) . Говорячи про компонент владної позиції, ми говоримо не про підтримку старого порядку, а про так званий «реверсний хід» (Lv_4) .

На перший погляд, виділені нами компоненти є однорідними за своєю сутністю. Однак, доволі часто у дослідженні виявлялося, що заяви та офіційні документи стосовно встановлення нового («правильного») тлумачення подій минулого чи то бачення майбутнього не містили критики того, що відбувалося раніше. І навпаки, критичні виступи та документи розвінчання розкольників та відступників усіх мастей не надавали нового, бачення проблеми, а лише констатували старий порядок речей. На підтримку запропонованої нами градації буде доречно звернення до думки К. Манхейма, який говорив, що *«зміни в суспільстві ніколи не мають характеру радикально нового, навіть у так звані революційні періоди в процесі перетворень вони об'єднують старе і нове»* [8]. На додачу до зазначеного зауважимо, що в історичній науці при застосуванні методу контент-аналізу, що розлого використовується у запропонованій нами методиці, утвердилася думка, що *«один і той самий факт може бути представлений такою кількістю категорій, наскільки він їх представляє»* [9].

Знаючи підкомпоненти кожної складової, визначимо, що сама складова дорівнює різниці сум фактів утвердження нового порядку з критикою старого та фактів критики нового порядку з утвердженням старого ладу. Що матиме наступне формулювання:

$$Lp = (Lp_1 + Lp_2) - (Lp_3 + Lp_4);$$

$$Ma = (Ma_1 + Ma_2) - (Ma_3 + Ma_4);$$

$$Mm = (Mm_1 + Mm_2) - (Mm_3 + Mm_4).$$

Таким чином на даному етапі формула розрахунку матиме наступний вигляд:

$$CC = \frac{((Lp_1 + Lp_2) - (Lp_3 + Lp_4)) + ((Ma_1 + Ma_2) - (Ma_3 + Ma_4)) + ((Mm_1 + Mm_2) - (Mm_3 + Mm_4))}{CC_0} \times 100\%$$

Будь-яка дія, явище та процес є багатоскладними. Тому для детального обліку виокремлюються складові розрахунку для кожного з підкомпонентів. Їхнє теоретичне обґрунтування – тема іншої розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слюсаревський М. М. Інститут соціальної та політичної психології: п'ять років творчого пошуку і подальші перспективи // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей / АПН України, Ін-т соціальної і політичної психології; Редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – Київ : Агрпромовідав України, 1999. – Вип. 2(5). – С. 4.

2. Берк П. Всуп. Нова історія: її минуле і майбутнє/ П. Берк // Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка : пер з англ. – Київ : Ніка-Центр, 2010. – С. 21.

3. Галубицкайге В. Ч. Методология статистического исследования общественного мнения (на примере Литвы). Автореферат ... канд. экон. наук / В. Ч. Галубицкайге. – Москва, 1991. – 24 с.

4. Лук'яненко О. В., Шпеар Ж.-Ф. Мовна освіта на межі багатоманітності та уніфікації: досвід Полтавщини / Лук'яненко Олександр Вікторович, Шпеар Жан-Філіпп // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Збірник наукових статей учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава : Скайтек, 2011. – С. 338–340.

5. Минц С. С. О возможном подходе к изучению социального сознания в историко-культурных исследованиях (постановка проблемы) / С. С. Минц // Математические методы и ЭВМ в историко-типологических исследованиях. – Москва : Наука, 1989. – С. 219.

6. Шоркин А. Д. Методологическое пространство типологизации общества / А. Д. Шоркин // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей / АПН України, Ін-т соціальної і політичної психології; Редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – Київ : ТОВ «Міленіум», 2002. – Вип. 6(9). – С. 9.

7. Лук'яненко О. В. Еволюція політичної свідомості замкненої групи: нотатки до історичної розвідки / О. В. Лук'яненко // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Збірник наукових статей учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава : Скайтек, 2011. – С. 273–276.

8. Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – С. 278.

9. Гутнов Д. А. Опыт применения контент-анализа в историографическом исследовании (на примере книги П. Н. Мишкова «Очерки по истории русской культуры») / Д. А. Гутнов // Математические методы и ЭВМ в историко-типологических исследованиях. – Москва : Наука, 1989. – С. 176.